

نحوه تالیف و مستندسازی (روش استناد به منابع، ترتیب منابع پایانی مقالات و نحوه استفاده از اختصارات دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران) مقالات

مرضیه سلطانی*

دبیرخانه دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران

نحوه تالیف مقالات

یکی از موضوع هایی که قبل از تالیف مقالات دایره المعارفی و از آن میان مقالات دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران باید مورد توجه قرار گیرد، اندیشیدن به موضوع مقاله و پیراستن آن از حواشی و اضافات است. نکته مهم در این میان آن است که بدانیم: الف. یک مقاله دایره المعارفی از هرگونه حواشی و اضافه نویسی به دور است. چرا که وظیفه یک مقاله دایره المعارفی آن است که در حداقل کلمات بیشترین آگاهی را به خواننده انتقال دهد.

ب. در هر دایره المعارف شبکه ای از ارجاعات اندیشیده می شود تا اطلاعات هم ارزش را در چند مقاله جداگانه به خواننده انتقال دهد. بنابراین نباید این آگاهی ها در چند مورد تکرار شوند. این ارجاع باعث می شود استقلال هر مقاله دایره‌المعارفی حفظ شود و از تکرار مطالب جلوگیری شود. بنابراین نیازمند آن هستیم پیش از شروع به تالیف هر مقاله، به موارد زیر بیاندیشیم:

۱. مقاله‌ی ما به چه سوالاتی پاسخ می‌دهد؟ به عبارت دیگر، چه آگاهی‌هایی لازم است در مقاله‌ی ما وجود داشته باشد تا خواننده مقاله به دانسته‌هایی که به آن نیاز دارد و بر این اساس به مقاله ما مراجعه کرده است، برسد. از این رو فکر کردن درباره موضوع مقاله، بررسی آن از جنبه های مختلف و طرح سوالات احتمالی درباره مقاله و یادداشت کردن پاسخ این سوالات برای طرح آنها در مقاله از جمله ضروریات است. به تعبیری، مدت زمانی که لازم است یک مقاله دایره‌المعارفی "تالیف" شود، نصف زمانی است که باید درباره آن مقاله "اندیشیده" شود.

۲. مقاله ما چه ساختاری باید داشته باشد؟

طراحی کردن ساختار هر مقاله به ما امکان می‌دهد به صورت روش‌مند و منظم پیش رفته و بدانیم هر جزء از اجزای مقاله نیازمند مراجعه به چه منابعی است. طراحی ساختار برای هر مقاله همچنین باعث خواهد شد مقاله حداکثر شباهت ساختاری به دیگر مقالات دایره‌المعارف (در هر زمینه موضوعی خاص) را داشته و بر این اساس، دایره‌المعارف از اتحاد شکلی و محتوایی منظمی که نیاز همه دانشنامه‌ها است برخوردار گردد.

۳. چه مداخل‌های دیگری درباره این موضوع در دایره‌المعارف وجود دارد؟ فکر کردن به این موضوع، بررسی آن و یافتن مداخل‌های مرتبط با موضوع مقاله‌ی ما باعث خواهد شد تا ضمن جلوگیری از تکرار نوشته‌ها، بتوان شبکه‌ای از مقالات را ترسیم کرد که کنار هم قرار دادن آن‌ها مجموعه کاملی از اطلاعات را درباره هر موضوع در اختیار ما قرار می‌دهد بدون آن که نیازمند باشیم مقاله‌ای مفصل، یا یک "کتاب" درباره هر موضوع تالیف کنیم یا بخوانیم.

درباره مسائل سه گانه فوق، دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران تدابیر زیر را اندیشیده است:

۱. برای تدبیر در موضوع دایره‌المعارف و اهداف آن به تفصیل در شیوه‌نامه دایره‌المعارف توضیح داده شده است. مطالعه دقیق و چندباره این شیوه‌نامه مسایل کلی دایره‌المعارف پزشکی اسلام و ایران را به وضوح توضیح داده و ذهن مؤلفان محترم را با دغدغه‌های آن آشنا خواهد ساخت.

۲. برای هر موضوع و مقاله ساختار معینی در شیوه‌نامه این دایره‌المعارف داده شده است. با مطالعه شیوه‌نامه و دقت در

بخش مربوط به ساختار مقالات، و در نظر گرفتن این ساختارها، می‌توان به استاندارد شکلی مقالات دائره المعارف دست یافت و در هر جزء از اجزاء ساختار مقالات کار منبع‌یابی خاصی را انجام داد.

۳. کلیه‌ی مدخل‌های دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران در مدخلنامه این دائره المعارف توضیح داده شده‌اند و در مقدمه‌ی این مدخلنامه نیز روش مدخل‌گزینی توضیح داده شده است. در انتهای این مدخلنامه و در بخش روابط درونی مدخلها نیز ارتباط ساختاری، مفهومی یا شکلی مقالات با یکدیگر توضیح داده شده است. در این بخش می‌توان دریافت هر مقاله با دیگر مقالات چه ارتباطی می‌تواند داشته باشد. مطالعه‌ی بخش‌های مختلف مدخلنامه به مؤلف محترم مقاله کمک می‌کند بدانند درباره هر موضوع خاص ممکن است چه مقاله‌ی دیگری در دائره المعارف وجود داشته باشد و دانسته‌های خاصی باید بدان مقاله ارجاع داده شود. این کار مانع از تکرار دانسته‌ها در چند مقاله می‌گردد.

حال، با فرض این موضوع که:

۱. درباره‌ی موضوع مقاله به قدر کافی اندیشیده‌ایم.
  ۲. سوالات مقدری را که مقاله ما باید بدان پاسخ دهد طرح کرده،
  ۳. ساختار هر مقاله را تدوین کرده و تبیین کرده‌ایم هر جزء مقاله به چه پرسش‌هایی پاسخ می‌دهد، اقدام به گردآوری مقاله می‌نماییم.
- در مرحله‌ی گردآوری (و پیش از تألیف) مقاله، توجه به موضوع "منبع‌یابی" بسیار مهم است.

در این مرحله، مؤلف به سراغ منابعی می‌رود که می‌داند در درون آنها آگاهی‌هایی به دست خواهد آورد که مستقیماً با موضوع مقاله‌ی مورد نظر و آماده برای تألیف ارتباط دارند. مؤلف این آگاهی‌ها را یادداشت کرده، پردازش نموده و بر اساس آنها مقاله‌ی خود را تألیف خواهد کرد، اما مؤلف باید به چه منابعی رجوع کند؟

بدیهی است هر موضوع مقاله، طیفی از منابع خود را در روبرو خواهد داشت. جنس منابع مربوط به مقالات زندگینامه‌ای

با جنس منابع مربوط به مقالات اصطلاحات، بیماری‌ها یا گیاهان دارویی متفاوت است. طبیعی است مؤلف در هر موضوع خاص با انبوهی از منابع گوناگون روبرو خواهد بود.

اما نحوه مراجعه به این منابع چگونه خواهد بود؟

الف. مؤلف باید مطمئن شود آیا در این موضوع خاص (که قصد تألیف مقاله‌ی درباره آن را دارد)، مقاله‌ی دائره المعارفی وجود دارد؟ آیا هیچ دائره المعارفی قبلاً به این موضوع پرداخته است؟

برای استفاده از هر دائره المعارف خاص نیز روشی وجود دارد که در دروس قبلی این دوره بدان پرداخته شده است.

در صورتی که پاسخ سوال بالا مثبت است باید این مقاله دائره المعارفی که قبلاً تألیف و منتشر شده یافته شده و مطالعه شود. ساختار این مقاله و منابع آن، خود راهنمای بسیار خوبی برای تألیف مقاله ما خواهد بود. همچنین، باید مطالعه شود آیا مقاله‌ی قبلی نکات تاریک یا حفره‌ای وجود دارد که در مقاله‌ی ما بدان پرداخته شود؟

ب. به جز این لازم است بررسی شود آیا درباره این موضوع آیا مقاله پژوهشی (غیر دائره المعارفی) وجود دارد؟

برای پاسخ دادن به این پرسش چه باید کرد؟

با استفاده از انواع کتاب‌شناسی‌ها و فهرست مقالات، می‌توان به این پرسش‌ها پاسخ گفت. به این دست از منابع در اصطلاح کتابداران منابع دست اول گفته می‌شود. یعنی منابعی که در ابتدای هر پژوهش و اول هر مطالعه به آنها مراجعه می‌شود. مانند کتاب "فهرست مقالات فارسی در زمینه تحقیقات ایرانی" که گزارشی از مقالات تألیف شده به زبان فارسی از ده‌ها سال پیش تا کنون به دست ما می‌دهد و با مطالعه‌ی آن، می‌توان دریافت آیا در گذشته مقاله‌ی خاصی درباره‌ی موضوع مورد پژوهش ما تألیف شده است یا نه؟ چنین فهرست مقالات خاصی به زبان‌های عربی و انگلیسی هم وجود دارد. یعنی کتاب‌هایی که صرفاً گزارشی از مقالات تألیف شده در این زبان‌ها به دست می‌دهند و با استفاده از نمایه‌های این کتاب‌ها می‌توان به این پرسش پاسخ داد که آیا در زبان‌های انگلیسی و عربی درباره موضوع مورد علاقه ما مقاله‌ی تأیید شده یا نه؟

طی یکصدسال گذشته به زبان های فارسی، عربی و اروپایی در زمینه تاریخ پزشکی تالیف شده اند معرفی می نماید.

۴. فهرست اسناد پزشکی موجود در سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران تالیف محمد رضا شمس اردکانی، فرید قاسملو و دیگران که فهرستی از اسناد تاریخ پزشکی را در دسترس گذاشته و بویژه برای کسانی که بر روی تاریخ پزشکی معاصر پژوهش می نمایند مفید است.

در قدم بعدی ما باید متون تخصصی مورد نیاز خود را بشناسیم. به عبارت دیگر وقتی دریافتیم چه مقالاتی در حیطه کار ما تالیف شده اند و پس از گردآوری و مطالعه ایم مقالات، باید بدانیم آگاهی های مورد نظر ما در چه کتاب هایی مربوط به تاریخ پزشکی دوره اسلامی قرار دارند. یعنی اقدام به تهیه فهرست تخصصی منابع مان نماییم.

بدیهی است آگاهی هایی درباره زندگینامه افراد، با آگاهی هایی درباره فلان بیماریدر منابع مختلفی وجود دارند. از دیگر سو، پاره ای از منابع آنقدر مهم هستند که در هر موضوع از مقالات حتما باید بدانها مراجعه کرد. به عنوان نمونه کتاب معجم المؤلفین تالیف عمر رضا کحاله کتابی است که لازم است به هنگام تالیف مقالات زندگینامه ای حتما بدان رجوع کرد و همچنین اگر مقاله ای درباره یک بیماری تالیف شده اما به کتاب قانون ابن سینا رجوع نکنیم خطای بزرگی دچار شده ایم.

در تسریع یافتن این مقالات، دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران جزوه ای تحت عنوان "اختصارات منابع دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران" تالیف نموده که مهمترین منابع مربوط به پزشکی دوره اسلامی در آن معرفی شده اند. اگر چه این فهرست نهایی نیست و باید کامب شود اما در همین شکل فعلی مهمترین منابع مورد نیاز مولفان دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران در آن معرفی شده اند.

قابل ذکر است که تمامی کتاب هایی که ناکتون در این درس معرفی شده اند در کتابخانه الکترونیک دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران به آدرس:

www.Digilibmei.ir

قرار داه شده اند و قابل بازیابی از روی این کتابخانه می باشند. اجازه بدهید گفته های خود را برای تالیف یک مقاله دائره

عناوین این آثار چنین است:

در زبان عربی، بیلوگرافیا الوحده العربیه للقرن العشرین (۱۹۰۸-۲۰۰۰)، چاپ بیروت، سال ۲۰۰۳ میلادی که همانگونه که از نام آن پیداست مقالات تالیف شده به زبان عربی تا سال ۲۰۰۰ را معرفی می کند.

در زبان انگلیسی، Index Islamicus که هم به صورت چاپی (کتاب) و هم به صورت لوح فشرده منتشر می شود ما را با انواع موضوع ها و عنوان مقالاتی که به زبان های اروپایی منتشر می شوند یا طی یک قرن گذشته منتشر شده اند آشنا می سازد.

امروزه به مدد شبکه اینترنت چند پایگاه وجود دارند که در آنها مقالات و پایان نامه ها رده بندی و معرفی می شوند. استفاده از این پایگاه ها باعث خواهد شد بویژه در حوزه مقالات تالیف شده به زبان فارسی امکان جستجوی کامل تری پدید آید. مهمترین این پایگاه ها عبارتند از:

www.Irandoc.ac.ir
www.Noormags.com

امروزه خوشبختانه در حوزه تاریخ پزشکی دوره اسلامی کتاب هایی منتشر شده اند که وظیفه اطلاع رسانی درباره مقالات و کتاب های منتشر شده در این زمینه را سهل تر نموده اند و ما مهمترین آنها را در زیر معرفی می کنیم:

۱. فهرست مخطوطات الطب الاسلامی باللغات العربیه و الترتیکه و الفارسیه فی مکتبات ترکیا، تالیف رمضان ششن، جمیل آقپکار و جواد ایزگی، زیر نظر اکمل الدین احسان اوغلو، چاپ استانبول ۱۹۸۲؛ گزارشی درباره نسخه های خطی پزشکی موجود در کشور ترکیه که گزارش خوبی نیز درباره مقالات و کتاب شناسی های تهیه شده درباره بسیاری از پزشکان دوره اسلامی می دهد.

۲. فهرستواره مشترک نسخه های خطی پزشکی و علوم وابسته در کتابخانه های ایران، تالیف محمد رضا شمس اردکانی، فرید قاسملو و دیگران که گزارشی از نسخه های خطی پزشکی ایران به دست داده و بویژه اگر موضوع مورد پژوهش ما "کتاب" باشد ممکن است مفید واقع شود.

۳. کتابنامه تاریخ پزشکی دوره اسلامی، تالیف محمدرضا شمس اردکانی، فرید قاسملو و دیگران که کلیه مقالاتی را که

المعارفی تاکنون مرور کنیم:

۱. تفکر درباره محتویات مقاله
۲. طرح ساختار برای آن.
۳. ترسیم شبکه مدخل‌های مرتبط با این موضوع.
۴. جستجو در مقالات دایره المعارفی برای یافتن مقاله مشابه موضوع ما.

۵. جستجو در کتابشناسی‌ها برای یافتن مقالات پژوهشی در موضوع مورد نظر ما.

۶. جستجو در سایر موارد اطلاع‌رسانی برای شناسایی منابع

۷. جستجو در متون و منابع تخصصی.

نحوه مستندسازی مقالات

در این بخش چگونگی نوشتن ارجاعات در درون مقاله و چگونگی نوشتن منابع پایان مقاله و نحوه استفاده از اختصارات دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران آمده اما برای سهولت در تألیف مقاله آنها را اینجا یک بار با هم مرور می‌کنیم.

الف) ارجاعات درون متنی

۱. "ارجاع" و "استناد"
تفاوت این دو اصطلاح در این است که "ارجاع" در واقع تاییدی است از یک منبع برای یک مطلب، اما "استناد" به منظور احراز صحت یک مطلب براساس مطالب منبع دیگر به کار می‌رود.

مثال: ...از سروده‌های فارسی او چند قطعه باقی مانده است (← شفیع کدکنی، ص ۴۵۷-۴۶۱)، از جمله: تو عیب بنده به علم ازل همی دیدی/ پسند کردی و با عیب ما تو بخردی // کنون همانم مغیوب و تو به علم همان/ له عیب رد مکن آن را که خود پسندیدی (ژنده پیل، ص ۱۹۹).

۲. آثار مختلف یک نویسنده
هرگاه برای مطلبی به آثار مختلف یک نویسنده استناد شده باشد، این آثار در نشانی به صورت‌های زیر مشخص می‌شوند: الف) آثار مختلف دارای تاریخ نشر مشخص هستند. در این حالت بر اساس تاریخ نشر از هم متمایز می‌شوند.

مثلاً چنانچه به دو اثر الذریعه (۱۴۰۳) و طبقات اعلام الشیعه (۱۴۰۴) از آقابزرگ طهرانی استناد شده باشد، این دو اثر در نشانی به صورت زیر ارائه می‌شود: (آقابزرگ طهرانی، ۱۴۰۳، ج ۸، ص ۱۵۱؛ همو، ۱۴۰۴، ج ۱، قسم ۲، ص ۸۴).

ب) چنانچه تاریخ نشر آثار مشابه باشد، تاریخ نشر بر اساس ترتیب الفبایی عنوان آثار با حروف ابجد از هم متمایز می‌شوند. مثلاً تاریخ نشر هر دو اثر سیر اعلام النبلاء و معرفه القرا الکبار

۵. جستجو در کتابشناسی‌ها برای یافتن مقالات پژوهشی در موضوع مورد نظر ما.

۶. جستجو در سایر موارد اطلاع‌رسانی برای شناسایی منابع

۷. جستجو در متون و منابع تخصصی.

۸. جمع‌آوری و پردازش داده‌ها
اکنون وقت آن است تا با توجه به ساختار طراحی شده برای مقاله اقدام به تألیف آن نماییم. اما دیگر سو، طیف منابع مورد نیاز ما متفاوت است و نحوه ارجاع به هر کدام از این نوع منابع نیز متفاوت.

در واقع مقاله هنگامی مناسب و علمی تلقی می‌شود که اولاً ترتیب اطلاعات در آن صحیح و منطقی باشد و دیگر این که استنادات و ارجاعات درونی آن دقیق و صحیح به معنای اخص کلمه باشد. در واقع منابع و مستندات هر نوشته علمی در حکم معیاری برای محک زدن درجه اعتبار و اصالت مطالب ارائه شده در آن نوشته بشمار می‌رود. ضرورت پیروی از موازین علمی در نگارش مقالات و نیز لزوم اثبات مستدل مطالب ارائه شده در مقاله دایره المعارفی، ایجاب می‌کند که مطالب این مقالات با تتبع و تفحص و مراجعه به اسناد و مدارک تدوین شود و مدعاها مستند به سند و مدرکی معتبر و قابل قبول باشد. بدین ترتیب مطالب نوشته شده نه تنها اصالت و اعتبار می‌یابد، که مآلاً از طریق اسناد و مدارک ارائه شده، امکان دسترسی به گستره پهناورتری در هر زمینه برای خواننده مشتاق فراهم می‌آید. همچنین با ارائه مستندات هر نوشته، دین معنوی و فکری نویسنده به پیشکسوتان هر حوزه فکری و نخستین طراحان هر اندیشه تا حدودی ادا می‌شود. بر این اساس چگونگی منبع‌نویسی و ارجاعات درون‌متنی مقاله بسیار واجب و مهم تلقی می‌شود.

مثال: (فراهیدی، ج ۸، ص ۱۰۴) یا (ایرانیکا، ج ۳، ص ۵۹۹) (ج) اگر مقالات دایره المعارفی از چند بخش تشکیل شده بود که هر بخش نویسنده متفاوتی داشت، مدخل به همراه بخش مورد نظر در ذیل آورده می شود.

مانند: (د.بزرگ اسلامی، ذیل "تونس ۱. اوضاع اجتماعی")

۶. چاپ های مختلف دایره المعارف

چنانچه به چاپ خاصی از یک دایره المعارف ارجاع داده شده باشد، شماره چاپ مورد نظر بعد از عنوان دایره المعارف ذکر می شود.

مثال: (د. اسلام، چاپ اول، ذیل ماده)

۷. ارجاع به مقدمه یک اثر

الف) چنانچه به مقدمه اثری ارجاع داده شده باشد که مقدمه نیز از مؤلف اصلی باشد در نشانی کلمه "مقدمه" همراه با صفحه مربوط ذکر می شود.

مثال: (طوسی، ج ۱، مقدمه، ص ۶۴)

ب) چنانچه به مقدمه ای ارجاع داده شده باشد که آن را فرد دیگری به جز مؤلف کتاب نوشته باشد ذکر نام مقدمه نویس ضروری است.

مثال: (نامی اصفهانی، مقدمه نفیسی، ص ح)

۸. ارجاع به مقاله در یک مجموعه یا مجله

چنانچه به مقاله ای در یک مجموعه یا مجله ارجاع داده شده باشد در نشانی فقط نام مؤلف و شماره صفحه ذکر می شود و مشخصات کامل مقاله مجموعه و یا مجله در منابع پایانی درج می گردد.

۹. ذکر شماره جلد در ارجاعات مکرر

چنانچه به جلدی خاص از یک مجموعه چند جلدی مکرر ارجاع داده شده باشد، شماره جلد نیز در همه موارد تکرار می شود. در این حالت کلمه همان در واقع به همان منبع پیشین بر می گردد.

مثال: (سزگین، ج ۵، ص ۵۰۱)

(همان، ج ۵، ص ۵۰۳)

۱۰. ستون شمار به جای صفحه شمار

در اثری که صفحات آن از چند ستون تشکیل شده باشد، به جای ذکر شماره صفحه در نشانی شماره ستون مربوطه درج می شود.

مثال: (حاجی خلیفه، ج ۲، ستون ۵۴)

ذهبی ۱۴۱۷ است. این دو اثر در نشانی به ترتیب زیر ارائه می شوند: (ذهبی، ۱۴۱۷ الف، ج ۱۴، ص ۱۰۴؛ همو، ۱۴۱۷ اب، ص ۲۴۷).

ج) هر گاه یک یا چند اثر فاقد تاریخ نشر باشد، آثار مختلف با یک یا دو کلمه آغازین عنوان هر یک از هم متمایز می شوند.

مثال: (ابن جوزی، المنتظم، ج ۱۷، ص ۲۰؛ همو، مناقب، ص ۵۲۵).

۳. آثاری که بیش از یک مؤلف دارند

الف) چنانچه اثری دو مؤلف یا سه مؤلف داشته باشد، در نشانی نام هر دو یا هر سه ذکر می گردد.

مثال: (موسوی و ابراهیمی، ص ۱۲) و (ششن، آپیکار و ایزکی، ص ۳۴).

ب) چنانچه اثری بیش از سه مؤلف داشته باشد، در نشانی نام نویسنده اول ذکر می گردد و در پی آن عبارت "و دیگران" می آید. مثال: (کریمی و دیگران، ص ۹).

۴. سازمان به عنوان مؤلف

سرشناسه آثاری که درباره عملکردها و فعالیت ها، یا خط مشی ها، و یا منابع یک سازمان، انجمن، مؤسسه، وزارتخانه، شرکت و نظایر آنها باشد، نام رسمی آن سازمان، انجمن، مؤسسه و غیره خواهد بود.

مثال: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، گزارش سالانه سال ۱۳۸۲.

۵. منابعی که دارای تنظیم الفبایی هستند

الف) در ارجاع به منابعی که تنظیم الفبایی دارند، از کلمه ذیل استفاده می شود و به دنبال آن مدخل مورد نظر داخل گیومه قرار می گیرد. اگر مدخل دایره المعارف با عنوان مقاله یکی بود، ذیل ماده برای اشخاص و ذیل واژه برای غیر اشخاص آورده می شود.

مثال: (معین، ذیل "تخلص")

ب) در مورد مقالات طولانی دایره المعارف ها و منابعی که بازایی از طریق نظم الفبایی با دشواری صورت پذیرد، بهتر است به جای ارجاع به ذیل مدخل مربوط شماره جلد و صفحه ذکر شود.

۱۱. استناد به پانویس
الف. اگر استناد به پانویس یک منبع باشد ذکر کلمه پانویس در نشانی ضروری است.
مثال: (هاشمی، ص ۸، پانویس)
- ب) در صورتیکه پانویس دارای شماره باشد شماره مربوطه در نشانی ذکر می شود.
مثال: (هاشمی، ص ۱۲، پانویس ۲)
۱۲. ارجاع به نسخه خطی
در ارجاع به نسخه خطی ذکر شماره برگ و صفحه رو یا پشت آن ضروری است.
مثال: (گ ۱۰۸ ر، ۱۰۹ پ)
۱۳. همان، همو، همانجا، همانجاها
کلمه همان در ارجاع مکرر به معنی همان مؤلف و همان اثر است. همو برای اثری دیگر از همان مؤلف بکار می رود. همانجا به معنی همان اثر، همان جلد و همان صفحه است. همانجاها برای جلوگیری از تکرار همانجا در نشانی آورده می شود.
مثال: (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷-۱۳۶۸ ش، ج ۱، ص ۵۰)
(همان، ج ۱، ص ۵۳)
(همو، ۱۳۶۳ ش، ص ۷۰)
(همانجا)
(اعتمادالسلطنه؛ جرجانی، همانجاها)
۱۴. قس = مقایسه کنید با
چنانچه مطلب در منبع دیگری متفاوت از منبع مورد نظر نقل شده باشد، از اختصار "قس" استفاده می شود و در پی آن نام نویسنده منبع دیگر ذکر می شود. در این حالت به مورد تفاوت نیز می توان اشاره کرد.
مثال: (ضیف، ص ۹۳؛ قس ابن وهب کاتب، مقدمه طه حسین، ص ۲۰ که مؤلف کتاب را سیعی دانسته است).
۱۵. اصطلاح "به نقل از"
بعد از اصطلاح به نقل از نام گوینده اصلی مطلب مورد نظر می آید.
مثال: (ابن عوام، ج ۱، ص ۳۹۱، به نقل از ابن حجاج)
در این موارد بهتر است به شماره جلد و صفحه گوینده اصلی
- در نشانی آورده شود.
۱۶. اصطلاحات "جاهای متعدد" و "جاهای دیگر"
الف) استناد به یک منبع در جاهای متعدد آن
مثال: (جعفری، جاهای متعدد)
ب) چنانچه منبع فاقد ابزار بازیابی مطالب مورد نظر باشد و بازیابی مطالب به دشواری صورت پذیرد؛ چند نمونه از صفحات مورد نظر ذکر می گردد و سپس عبارت "جاهای دیگر" ذکر می گردد.
مثال: (حسنی، ص ۱۸، ۲۹، ۵۵، و جاهای دیگر)
ب) اطلاعات کتابشناختی منابع پایانی
۱. تعیین شناسه نام نویسندگان
قاعده کلی در تعیین شناسه، گزینش مشهورترین نام نویسنده است.
مثالها: طه حسین، ابن سینا، رازی
۲. عنوان اصلی
عنوانی که در صفحه عنوان ذکر می شود، عنوان اصلی محسوب می شود و مشخصات همین عنوان باید دقیقاً و بدون کم و کاست یا جایجایی کلمات آن ارائه گردد.
۳. عنوان اثر به منزله سرشناسه
در آثار مجهول المؤلف و آثاری که بیش از ۳ مؤلف دارند و مؤلف اصلی مشخص نیست، همچنین در مجموعه‌ای از آثار چند نفر و یا آثاری که زیر نظر یک ویراستار تهیه می شوند و این آثار دارای عنوان کلی هستند، عنوان سرشناسه قرار می گیرد.
مثالها: تاریخ سیستان
اربع کتب حقانیه
دایره المعارف فارسی
چنانچه ارجاع به یک اثر خاص از مجموعه‌ای که دارای عنوان کلی است، داده شده باشد، نام نویسنده آن اثر سرشناسه قرار می گیرد.
مثال: حسن معدل، معرفه النفس الناطقیه و العلوم الغامضه، در اربع کتب حقانیه، چاپ مصطفی غالب، بیروت ۱۴۰۳/۱۹۸۳.
۴. نام چاپگر
الف) نام چاپگر بعد از عنوان ذکر می شود.
ب) در آثار چند جلدی چنانچه چاپگران جلد‌های مختلف، متفاوت باشند نام چاپگر جلد مورد استفاده ذکر می شود.

مثال: بطلمیوس، المجسطی، ترجمه حجاج بن یوسف بن مطر، نسخه خطی کتابخانه لیدن هلند، ش ۶۸۰،
 (ج) اگر از میکروفیلم یا میکروفیش نسخه خطی استفاده شود پس از ذکر مشخصات نسخه خطی، ذکر نام محل نگهداری میکروفیلم یا میکروفیش و شماره آن ضروری است.
 مثال: ابن بابیه، راس مال النذیم، نسخه خطی کتابخانه نور عثمانیه، ش ۳۲۹۶، میکروفیلم کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۱۷۵.

۱۰. محل نشر

الف) برای منابعی که دارای چندین محل نشر هستند فقط اولین محل نشر ذکر می‌گردد.
 ب) اگر محل نشر در منبع ذکر نشده باشد و از طریق منابع دیگر مشخص گردد نام محل در میان دو قلاب ذکر می‌گردد.
 ج) اگر محل نشر مشخص نباشد از اصطلاح "بی جا" در میان دو قلاب استفاده می‌گردد.

۱۱. نام ناشر

در قسمت وضعیت نشر منابع ذکر نمی‌شود، مگر اینکه ذکر آن در مواردی برای شناسایی هویت اثری خاص لازم باشد. از جمله در مواردی که سرشناسه عنوان قرار گیرد یا اثری فاقد تاریخ نشر باشد نام ناشر ذکر می‌شود.

۱۲. تاریخ نشر

الف) اگر در منبعی تاریخ نشر به تاریخ شمسی، قمری، میلادی ذکر شده باشد، ذکر تاریخ شمسی کفایت می‌کند.
 ب) منابعی که تاریخ نشر آنها به قمری و میلادی ذکر شده باشد هر دو تاریخ آورده می‌شود.
 ج) چنانچه منبع فاقد تاریخ نشر باشد و تاریخ مقدمه یا پیشگفتار در دست باشد همین تاریخ در میان دو قلاب آورده می‌شود.
 تهران [تاریخ مقدمه ۱۳۶۷ ش]

د) چنانچه تاریخ نشر در منبع ذکر نشده باشد و تاریخ نشر با استفاده از منابع دیگر بدست آسد، تاریخ نشر در دو قلاب ذکر می‌شود.

ح) اگر تاریخ نشر مشخص نباشد، از صورت اختصاری بی تا در میان دو قلاب استفاده می‌شود.

۱۳. تاریخ نشر کتابهای چند جلدی

در مورد کتابهای چند جلدی، تاریخ نشر اولین و آخرین جلد

۵. مدخل‌های دایره المعارفی

پس از ذکر مشخصات کتابشناختی دایره المعارف اصطلاح "ذیل" یا "s.v" قید می‌شود و سپس عنوان مدخل مورد نظر داخل گیومه قرار می‌گیرد و چنانچه مقاله امضا شده باشد، نام مؤلف بلافاصله داخل پرانتز ذکر می‌شود.

Encyclopedia of the modern middle east, eds, R.S.Simon, P. Mater and R.W. Bulliet, New York: 1996, s.v. "Arab nationalism" (by Rashid Khalidi).

۶. مقاله مجله

مشخصات کتابشناختی مقالات، از جمله نام نویسنده، عنوان مقاله، نام دقیق مجله، شماره دوره یا سال جلد مربوط، شماره مجله مورد نظر و تاریخ دقیق انتشار در پرانتز باید درج شود.

ایرج افشار، "فهرستنامه اهم متون کشاورزی در زبان فارسی" آینده، سال ۸، ش ۱۰ (دی ۱۳۶۱)

۷. مقاله روزنامه

مشخصات کتابشناختی عبارتند از: نام نویسنده، عنوان مقاله، نام دقیق روزنامه، شماره دوره یا سال، شماره روزنامه مورد نظر، تاریخ نشر (روز، ماه سال)

مثال: مسعود نیلی، "خودکفایی"، همشهری، سال ۹، ش ۲۴۵۰، ۲۴ تیر ۱۳۸۰.

۸. مقاله مجموعه

نام نویسنده هر مقاله متعلق به یک مجموعه سرشناسه قرار می‌گیرد و سپس عنوان مقاله و نام مجموعه با مشخصات مربوط آورده می‌شود.

مثال: هری ا. ولفسون، "اصطلاح مشکک در آثار ارسطو و فلسفه اسلامی و آثار ابن میمون"، ترجمه فریدون بدره ای، در: منطق و مباحث الفاظ: مجموعه متون و مقالات تحقیقی، چاپ مهدی محقق و توشی هیکو ایزوتسو، تهران ۱۳۵۳ ش.

۹. نسخ خطی

الف) در مواردی که نسخ خطی مأخذ قرار می‌گیرند، ارائه نام مؤلف، عنوان دقیق نسخه، نام کتابخانه ای که نسخه به آن تعلق دارد و شماره بازیابی نسخه ضروری است.

ب) چنانچه از نسخه خطی خاصی، نسخه عکسی آن مدنظر باشد، علاوه بر مشخصات نسخه خطی، نام محل نگهداری نسخه عکسی و شماره بازیابی آن نیز باید ارائه شود.

pear Anderson, "Deserts". Nature. [CD-ROM]. Vol.I, no.I (2005)

ج) مقاله دائره المعارف الكترونيكي

ابتدا عنوان دائره المعارف، تاريخ انتشار يا تاريخ آخرين ويرايش، عبارت بوح فشرده يا CD-ROM و سپس نام شركت توليدكننده يا ناشر ذكر مي شود. در پي آن اصطلاح ذيل يا S.V و عنوان مدخ ب موردنظر درج مي گردد. مثال:

Encarta encyclopedia, 1999, [CD-ROM], Microsoft Co., s.v. "Windows 98" (by R. Gray).

۱۸. ساير نكاتي كه توجه به آنها ضروري است

• جامعيت و مانعيت فهرست منابع پاياني

فهرست منابع پاياني بايد فقط شامل مشخصات دقيق و كامل همه مآخذی كه در متن مقاله به آنها استناد شده، باشد. اين منابع در دو قسمت، قسمت اول منابع به خط فارسي و عربي و قسمت دوم منابع به خط لاتين به ترتيب الفبای سرشناسه هر منبع مرتب می شوند.

• استناد به متن اصلي يا ترجمه آن

وقتي از منبعي هم متن اصلي و هم ترجمه آن موجود است، مطلوب است كه مورد نظر از متن اصلي اخذ و در نشلني نيز به متن اصلي ارجاع داده شود. چنانچه به هر دليلی از متن ترجمه استفاده می شود. حتما مشخصات كتابشناختي همين متن داده شود و نه متن اصلي.

• نقل به معنی یا نقل عين عبارت از متبوع ديگر

در مواردی به منظور مستند كردن مطلبي ضرورت پيدا می كند كه عبارتي از متني ديگر نقل شود. در چنين مواردی مطلوب آن است كه مطلب متن مورد نظر به اختصار و به شيوه نقل به معنی آورده شود.

• عناوين غير فارسي در ارجاعات

در متن مقالات، گاه به عناوين منابع خارجي ارجاع داده می شود. چنانچه اين قبيل منابع قبلا به فارسي ترجمه و منتشر شده باشند، همان عنوان ترجمه شده در متن با حروف ايرانيك درج می شود. در غير صورت برگردان فارسي آن عناوين داخل علامت < قرار می گيرد و عنوان اصلي در پانويس داده می شود.

• ذكر عناوين آثار در متن مقاله

در برخي از مقالات آثار مختلف يك نويسنده معرفي

درج می گردد، مشروط بر اينكه همه جلدها مربوط به چاپ واحدی باشند. چنانچه تاريخ نشر همه جلدها در دست نباشد، به درج تاريخ جلدی كه مورد استفاده قرار گرفته، اكتفا می شود. ۱۴. چاپ افست

چنانچه از چاپ افست اثری استفاده شده باشد علاوه بر مشخصات چاپ افست، مشخصات وضعيت نشر چاپ اصلي هم ذكر می شود.

مثال: زكريا بن محمد قزوینی، عجایب المخلوقات و عرایب الموجودات، چاپ فردیناند ووستنفلد، گوتینگن ۱۸۴۸-۱۸۴۹، چاپ افست ويسبادن ۱۹۶۷.

۱۵. چاپ سنگی

چنانچه اثر چاپ سنگی باشد، نوع چاپ در وضعيت نشر قيد می شود.

مثال: محمود بن مسعود قطب الدين شيرازی، شرح حكمة الاشراق، چاپ سنگی تهران ۱۳۱۵.

۱۶. ذكر عناصر لازم در استناد به شبکه اينترنت

در انتخاب سرشناسه برای منابع الكترونيكي از همان ضوابط انتخاب سرشناسه برای منابع چاپی پيروي می شود. علاوه بر سرشناسه ذكر ساير عناصر از جمله عنوان، نام سايت مورد نظر، تاريخ انتشار يا آخرين تاريخ روزآمد شدن مطلب، نوع رسانه، نشانی دسترسى، تاريخ مشاهده ضروريست.

۱۷. ذكر عناصر لازم در استناد به مقاله در لوح فشرده (CD_ROM)

الف) مقاله الكترونيكي مجله چاپی: ابتدا اطلاعات كتابشناختي شكل چاپی شامل نام نويسنده مقاله، عنوان مقاله، نام مجله ذكر می شود و سپس عبارت لوح فشرده يا CD_ROM داخل قلاب درج می شود و در پي آن دوره، شماره و تاريخ نشر آورده می شود.

مثال: sarah chan, "Electronic information", Electronics, [CD_ROM]. LXI, nō□□□□□□□□□□ (sept.1□□□□□□□□□□). ب) مقاله مجله الكترونيكي

ابتدا نام نويسنده، عنوان مقاله، نام مجله، عبارت لوح فشدده يا CD_ROM داخل قلاب ذكر می شود، و سپس دوره، شماره و تاريخ (ماه و سال) درج می شود. مثال:

نشده و فقط به ذکر همو اکتفا می شود.

منابع فارسی و عربی و اردو و سپس منابع زبان‌های اروپایی بر اساس نظم الفبایی مؤلفان مرتب می شوند. ج. اختصارات دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران دغدغه چگونگی ورود منابع پربسامد به بخش منابع مقالات مختلف دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران، باعث شد تا از همان ابتدای کار تدبیری اندیشیده شود تا با استفاده از اصول کتابداری و تجارب دایره المعارف های دیگری که در کشور عزیزمان در حال انتشار هستند، تدبیری برای منابع پربسامد اندیشیده شود و کتاب حاضر، نخستین گام در این زمینه است چرا که با توجه به پراکندگی منابع در حیطه تاریخ پزشکی اسلامی امکان تکرار منابع در مقالات دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران بسیار زیاد است.

در این منبع تقریباً ۲۲۰ عنوان از مهم ترین منابع کتابشناختی، داروشناسی، گیاه-داروشناختی، تاریخ پزشکی و شرح حال که در مقالات مختلف دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران مورد استفاده قرار خواهند گرفت معرفی شده و برای هر کدام از آنها "یک نام اختصاری" نیز تعریف شده است. بر این اساس، به هنگام ورود هر کدام از این منابع به مقالات دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران دیگر نیاز نخواهد بود تا کلیه مشخصات کتابشناختی اثر نقل شود و تنها به ذکر صورت اختصاری آنها اکتفا شده و صورت کامل مشخصات اثر به همراه صورت معرفی شده اختصاری آن تنها در ابتدای مجلدات مختلف دایره المعارف پزشکی اسلام و ایران نقل خواهد شد. با این کار از تکرار و نقل چندباره کاسته شده و می توان از صرفه جویی حاصل جهت درج مقاله و مانند آن استفاده نمود.

برای تهیه این اختصار نامه روش زیر پیش گرفته شد: ابتدا فهرست اختصارات چند دانشنامه مختلف مطالعه شد، صورت اولیه ای از مهمترین منابع به دست آمد و در ادامه، این فهرست با بررسی مهمترین منابع تاریخ پزشکی دوره اسلامی تکمیل شد و صورت اولیه متن اختصارات به دست آمد. سپس فرآیند مستندسازی آن به عهده همکاران بخش

می‌گردد که عناوین این آثار باید دقیقاً براساس عنوان صفحه عنوان درج شود.

• تغییر چاپ یک منبع چنانچه در بررسی های متداول منبعی با چاپ دیگر آن جایگزین شود، باید ارجاعات مربوط در چاپ جدید مورد بازبینی قرار گیرد.

• ارجاع به منبع دست دوم این منابع باید با منابع دست اول جایگزین شود. • میزان بهره گیری از منابع می تواند عامل تعیین کننده ترتیب درج آنها در نشانی باشد، در غیر اینصورت ترتیب سنوی (سال انتشار منبع) برای ذکر نام نویسندگان رعایت خواهد شد. برای نویسندگانی که در قید حیات نیستند، تاریخ فوت آنها ملاک تعیین ترتیب سنوی خواهد بود.

• رابطه میان متن و سند مطلبی مستند تلقی می‌شود که میان آن و سند مربوط، رابطه محتوایی درستی وجود داشته باشد. به عبارت دیگر مطلب باید عاری از ابهام بوده و پیوند آن با سند پوشیده نباشد. لذا مطالب برداشت شده باید چنان بیان شود که مضمون دقیق سند منتقل گردد تا بدین ترتیب مطالب استناد شده در صحت استوار، گویا و صریح باشد.

• استناد به منابع الکترونیکی در اینترنت به دلیل ناپایدار بودن بسیاری از اطلاعات الکترونیکی که از طریق اینترنت قابل دسترس هستند و نیز محتوای متغیر اطلاعات در محیط اینترنت و همچنین به دلیل غیر معتبر بودن اطلاعات برخی از سایت ها، از این منابع هنگامی باید استفاده شود که تنها منبع منحصر به فرد موضوع مورد نظر باشد.

• چگونگی ترتیب منابع در انتهای مقالات منابع در انتهای مقاله، بر اساس نام خانوادگی مؤلف آنها ترتیب می شوند. اگر اثری مؤلف نداشته باشد، نام اثر جانشین نام مؤلف می‌شود و در ترتیب الفبایی خود قرار می‌گیرد.

اگر از کتاب‌های متعدد یک نویسنده استفاده شود، عنوان کتاب‌ها پس از نام مؤلف به ترتیب الفبایی ذکر می‌شوند. در این صورت برای معرفی دومین اثر به بعد، نام مؤلف تکرار

تاریخ مشابه با اختصارات توجه کنند تا در هنگام ویرایش استنادی سبب دوباره کاری و برگرداندن منابع با چاپ و تاریخ اختصارات نشوند.

همچنین، باید در نظر گرفت کتاب اختصارات دائره المعارف به مثابه یک فهرست منابع، مولفان را با فهرستی از مهمترین منابع مورد استفاده در جریان تألیف مقالات نیز آشنا می‌سازد. بنابر این، این جزوه می‌تواند راهنمای بسیار خوبی برای آشنایی با پاره‌ای از منابع مهم تألیف مقالات نیز به حساب آید.

همانگونه که پیش از این نیز ذکر شد این جزوه در کتابخانه الکترونیک دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران قرار داده شده است.

ویرایش استنادی طرح دائره المعارف پزشکی اسلامی و ایران گذاشته شد تا منابع مستندسازی و برای هر منبع شکل اختصاری مناسبی تهیه شود. این شکل اختصاری با حروف پررنگ نشان داده شده‌اند. برای مشخص کتاب‌های مختلف یک نویسنده بخشی از عنوان کتاب بعد از نام مؤلف ذکر شده است. اختصارات به صورت الفبایی و بر اساس حرف به حرف کلمات یا عباراتی در نظر گرفته شده است که به صورت پررنگ ذکر شده‌اند. البته "ال" ابتدای نام کتاب‌ها در ترتیب الفبایی در نظر گرفته نشده است. برای مثال جالینوس، طوئون؛ قبل از جالینوس، النبض آورده شده است.

بنابراین پیشنهاد می‌شود که مؤلفین از این منابع به عنوان منابع پربسامد استفاده کرده و هنگام استفاده از آنها به چاپ و

فهرست منابع

۱. بخش کتابشناسی و ویرایش استنادی بنیاد دائره المعارف اسلامی (۱۳۸۰). ۷۲ نکته در ذکر استنادها و ارجاعات و تنظیم اطلاعات کتابشناختی منابع مقالات دانشنامه جهان اسلام. تهران: بنیاد دائره المعارف اسلامی.
۲. حرّی، عباس (۱۳۷۸). آیین نگارش علمی. تهران: دبیرخانه هیات امنای کتابخانه‌های عمومی کشور.
۳. صدیق بهزادی، ماندانا (۱۳۷۳). دستنامه قواعد فهرست نویسی. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۴. عباسپور، هومن (۱۳۸۳). شیوه نامه دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران. تهران: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران.
۵. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۶). فهرست مستند اسامی مشاهیر و مؤلفان. ویراستار فرشته مولوی؛ با همکاری شهره دریایی، مرضیه هدایت. [ویرایش ۲]. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۶. گروه طب اسلامی و سنتی فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۷). اختصارات دائره المعارف پزشکی اسلام و ایران. تهران: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران.